

## Mark Pittaway: A magyar forradalom új megközelítésben: az ipari munkásság, a szocializmus széthullása és rekonstrukciója, 1953-1958

1956-ról majdnem minden társadalmi csoportnak megvan a maga mítosza. A szerző arra tesz kísérletet, hogy a levéltári források tükrében tárja fel a forradalom társadalmi gyökereit, illetve megmutassa, milyen okok miatt fordultak szembe a munkástömegek a rendszer politikájával. A tanulmány érdeme, hogy vizsgálja a munkásság belső tagozódását, s bemutatja, hogy eltérő okok motiválták a bejárókat és a városi munkásokat, illetve az idősebb, elit szakmunkásréteget és a periférián levő munkásfiatalokat. A széles körű elégedetlenség a Rákosi-rendszerben a munkásokat sújtó nyomorból (is) fakadt. Gazdasági követeléseik teljesítése így lényegesen hozzájárult a Kádár-rendszer viszonylag gyors konszolidációjához.

### A politikai forradalom társadalmi gyökerei, 1953-1956

A forradalom gyökerei Magyarországon a háborút követő szocialista berendezkedés - különösen az 1948-tól a Rákosi Mátyás vezetésével megvalósult nyílt diktatúra korszakának - legitimációs válságához nyúltak vissza. Ez a diktatúra úgy próbált legitimációra szert tenni, hogy önmagát "proletárdiktatúraként" határozta meg az 1948-as szélsőséges társadalmi és politikai polarizáció légkörében. A társadalom széles rétegei a diktatúrát nem egyszerűen fenyegetésként élték meg, hanem ténylegesen az életmódjuk elleni közvetlen támadásként értelmezték. A rendszernek még azok a társadalmi csoportokkal is feszült volt a viszonya, akiknek a nevében a hatalmat gyakorolta. A rezsim képviselői azt állították, például Rákosi Mátyás is 1949-ben, hogy ők a "munkás-paraszt szövetség" politikai megtestesítői, és hogy politikájuk hatására a kapitalisták által kizsákmányolt proletariátus "döntő többsége a szocializmust építő munkásosztály alkotórésze lett".<sup>1</sup> Ehhez arra volt szükség, hogy az ipari munkásság és a szegényparasztság egyértelműen demonstrálja, hogy támogatja a rendszer céljait. E célok azonban szerte az országban szöges ellentétben álltak a szegényparasztság kultúrájával és törekvéseivel, illetve az ipari munkásság kultúrájában gyökerező elvárásokkal. Ez az ellentmondás különösen feltűnő volt a rendszernek az ipari munkássággal kapcsolatos politikájában.

A magyarországi szocialista rendszer ipar- és munkáspolitikája 1948-at követően helyrehozhatatlanul eltaszította az ipari munkásokat az "új" államtól. A munkahelyeken a rezsim a munkaverseny, az új bérezési formák és a különböző irányítási struktúrák bevezetésével alapjaiban rendítette meg a szakképzett munkások privilégiumait. Ezzel egyidejűleg a rezsim kitágította a munkaerőpiacot, s ezzel felforgatta a nemek, a generációk, valamint a városi és falusi származásúak közötti korábbi hierarchiát. Gazdaságpolitikájával járványszerűen terjedő jövedelmi bizonytalanságot, széles körű nyomort és ellátási hiányt idézett elő, s az intézkedések nyomán támadt feszültségekre megtorlással reagált. Ez a politika eredményezte, hogy az 1950-es évek elejére a rendszer munkások általi támogatottsága minimálisra zsugorodott, de az erőltetett állami iparosítás okozta káoszban kialakult munkahelyi viszonyrendszerek lehetővé tették, hogy a hierarchikus viszonyok az új körülmények között is újratermelődjének. Bár a szakképzett munkások tökéletesen elidegenedtek a rezsimtól, továbbra is a megváltozott hierarchikus viszonyok csúcsán foglaltak helyet, közben pedig számos munkásfiatal, nő és paraszti származású dolgozó az elégedetlenek közé, a perifériára szorultak.<sup>2</sup>

1953 tavaszán és kora nyarán intenzív munkástiltakozás söpört végig Kelet-Közép-Európán, mely a szocialista uralom okozta feszültségből fakadt. Májusban a bulgáriai Plovdivban a dohányföldéken dolgozó munkások lázadtak fel, mert a munkanormák megváltoztatása kedvezőtlen hatással volt rájuk. Csehszlovákiában a pénzreform bevezetésére ugyancsak májusban került sor, s ez a bérek csökkenésével és a megtakarítások elolvadásával járt, ami aztán Pilzenben általános sztrájkhoz vezetett. A Német Demokratikus Köztársaságban a munkanormák szigorítása érdekében hozott döntések tiltakozási és sztrájkhullámot indítottak el 1953. június 17-én szerte az országban.<sup>3</sup> Noha a keletnémet események nem váltottak ki Magyarországon tüntetéseket, a munkahelyeken felvillanyozó hatásuk volt. Lassan bár, de mégis kezdett gyökeret verni az a meggyőződés a dolgozók körében, hogy a lakosság nyíltan is kifejezheti elégedetlenségét egy szocialista országban, s ez felszabadította a korábban lefojtott elégedetlenséget. Budapesten ipari munkások nyíltan kijelentették, hogy a magyar párt "tanulhatna a német párttól, és megérthetné", hogy nem tisztességes dolog a munkanormák révén állandó nyomást gyakorolni a dolgozókra. Egy közeli

gyárban az egyik párttag azzal a javaslattal állt elő, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek "ajándékozott" földeket adják vissza a kisparaszti termelőknek.<sup>4</sup>

A növekvő társadalmi elégedetlenség és a Kremltől kapott utasítások hatására a magyar vezetés módosította politikai irányvonalát. Az ország tényleges diktátora, Rákosi Mátyás arra kényszerült, hogy lemondjon miniszterelnöki posztjáról, bár az uralkodó párt titkáráként továbbra is megőrizte döntő befolyását. Az új miniszterelnök, Nagy Imre változtatott a politika hangsúlyain: felfüggesztette a vidéken folyó szövetkezetesítési kampányt, és a kormány tevékenységének középpontjába a munkásosztály anyagi elégedetlenségének problémáját állította.<sup>5</sup> Az "új szaksz" bejelentése egyfelől a munkásság elégedetlenségének egyre nyitabb kifejezéséhez vezetett,<sup>6</sup> másfelől a sajtó révén hivatalos kísérletek történtek arra, hogy a munkásság eddig figyelmen kívül hagyott "jogos nyugtalanságát" a hatóságok a munkahelyeken szerte az országban igyekezzenek lecsillapítani.<sup>7</sup> Pontosabban az történt, hogy a vezetők az engedmények politikáját alkalmazták; az állam megengedte a kisbirtokosoknak, hogy kilépjenek a térszemből, a munkafegyelem megsértéséért kirótt büntetéseket elengedték, a jogi büntető eljárásokat megszüntették, a politikai elítéltek amnesztiát kaptak, a munkahelyi védőrendszabályok bevezetése nagyobb hangsúlyt kapott, és a béreket is megemelték.<sup>8</sup>

"Az új irányvonal" kétféleképpen is hatott a munkásosztályra. Egyfelől, e lépések sem tudták döntően javítani az ipari munkásság anyagi körülményeit - néhány szektor szakképzett elitjét leszámítva. Másrészt, megerősítették azon hierarchiák jó részét, melyek az 1950-es évek elején a hiánygazdaság körülményei között születtek újjá. A hierarchiának ez a megszilárdulása a különböző munkáscsoportokkal kapcsolatos eltérő politika eredményeképp jött létre, és mindez hatással volt arra, hogy ezen csoportok hogyan viszonyultak Nagy Imre reformelképzeléseihez. A munkaerő perifériáján elhelyezkedő csoportok közül Nagy Imre programja az antikommunista mezőgazdasági dolgozók körében tett szert a legszélesebb népszerűsége. Ez azonban nem a program iparra, hanem mezőgazdaságra gyakorolt hatásának volt köszönhető, mert sokan úgy érezték, "az új irányvonal" a mezőgazdaság kollektivizálásának végét jelezte előre. Néhányan a politikai fordulat hatására megpróbálták otthagyni munkahelyüket, és visszatérni a mezőgazdaságba. Ám mivel a helyi pártszervezetek és állami hivatalok utóvédharcba kezdtek, és a mezőgazdasági szövetkezetek felbomlásának megakadályozása érdekében a paraszttal szemben az adminisztratív korlátozások áttételesebb politikáját alkalmazták,<sup>9</sup> így ez az illúzió szertefoszlott. Ennek ellenére azonban az 1953-at követő időszak viszonylag jó volt sok mezőgazdasági dolgozó számára, és különösen kedvező volt azoknak, akik háztájival is rendelkeztek, ahol a piacra is termelhettek, mivel az egyéni gazdálkodók jövedelme gyorsabban nőtt - noha jóval alacsonyabb szintről indult -, mint az ipari munkásságé.<sup>10</sup> Noha a kisparaszti gazdálkodók soha nem fogadták el a szocialista rezsim legitimitását, a mezőgazdaságot érintő kedvező politikai változások lehetővé tették, hogy Nagy Imre bizonyos népszerűsége tegyen szert a vidék társadalmának e csoportjában. Egy nyugat-magyarországi faluban Nagy Imre azon kezdeményezését, hogy lazított a szövetkezetesítési kampányon, a "jobbágyok 1848-as felszabadításához" hasonlították.<sup>11</sup> Ám az a tény, hogy egyes falusi rétegeknek nőtt a jövedelme, a városokban viszont továbbra is akadozott az élelmiszerellátás, különösen sok budapesti városlakó még erősebb ellenszenvét váltotta ki a gazdálkodók iránt; a városiak úgy gondolták, "az új irányvonal" inkább "parasztpolitika" volt, mintsem "munkáspolitikai" lépés - s ez az érzés legitímálta azt a helyzetet, hogy a vidéki dolgozók a munkaerő perifériájára szorultak.<sup>12</sup>

"Az új irányvonal" légkörében még jobban bebetonozódott a munkaerő perifériáján lévők helyzete, ami az 1950-es évek kezdete óta a munkásosztály hierarchiájának újratermelődéssel jött létre. Ez a helyzet különösen érvényes volt a nők esetében; e területen Nagy Imre hivatalba lépésével kísérletek történtek bizonyos törvényi védelem kialakítására a munkahelyeken. Ám ezek a törvényi lépések nem az egészségre ártalmas és rosszul fizetett, hagyományosan női munkaterületeknek tekintett szférákban óhajtották a nők helyzetét javítani, hanem arra irányultak, hogy eltávolítsák a nőket a hagyományosan férfimunkának tekintett, jól fizető szakmákból, ahol a nőknek sikerült megvetni lábukat az 1950-es évek elején végrehajtott egyenjogúsítási kampányok<sup>13</sup> eredményeképpen. A munkásfiatalok, köztük a szakképzett fiatalok, továbbra is viszonylag marginális pozícióba szorultak a munkahelyeken az egész országban. Periférikus helyzetük és ebből fakadó alacsony béreik jelentős elégedetlenséget váltott ki köreikben, ami sokukat arra késztetett, hogy a környező üzemekben keressenek maguknak jobban fizetett állást.<sup>14</sup> Perifériára szorítva, mélyen elidegenedve és a nyugati rádióadások propagandájának hatása alatt közülük sokan egészében elutasították a szocialista rendszert; a tatabányai bányákban egy fiatal bányász arra biztatta társát, hogy "menjünk Nyugatra, ahol legalább addig megbecsülnek, amíg munkaképes vagy", itt viszont kutyába se vesznek, "s néha vetnek oda egy-egy csontot", hogy éhen ne halj.<sup>15</sup>

A munkaerő újratermelt belső hierarchiájának bebetonozását részben az kényszerítette ki, hogy Nagy Imre intézkedései enyhítették a munkahelyek despotikus munkáspolitikáját, ez viszont táptalajt jelentett az informális alkuknak, melyek az idősebb, szakképzett férfiak alkotta elitnek kedveztek. Gyakorta előfordult 1953 végén, hogy rokonszenvező párttagok, szakszervezeti káderek és alsó- vagy középvezetők aktívan hozzájárultak egyfajta alkufolyamathoz, mely a szakképzett elit

számára lehetővé tette, hogy ellenőrizték a béreiket és juttatásaikat.<sup>16</sup> Gyakorta előfordult, hogy a Nagy-kormány által 1953 végén elrendelt béremelések - az állami szándék ellenére, és annak dacára, hogy a munkások gyakorta panaszkodtak a béremelések "elégtelenségére"<sup>17</sup> - csak a gyakorlott szakmunkások kiváltságos helyzetét erősítették.<sup>18</sup> Néhány szektorban, különösen a szénbányászatban, a szakmunkások béremelése jelentős mértékű volt, mivel prémiumrendszerhez kötődött, ami lehetővé tette, hogy 1953 végén - amikor a prémiumrendszert bevezették - a frontvájárok bére két hónap leforgása alatt 22,3%-kal emelkedett, miközben a termelés 4%-kal csökkent.<sup>19</sup> Az így megvalósult béremelés elégedettséget szült a bányászok körében, ami bizonyos mértékig eloszlatta általános elégedetlenségüket.<sup>20</sup>

Ám annak ellenére, hogy a Nagy-kormány politikájának eredményeképpen a szakképzett elit pozíciója a munkahelyeken megerősödött, ez a társadalmi réteg egészében mégsem volt elégedettnek mondható - ez egyfelől az 1954-es évben tapasztalt gazdasági káosz következménye volt, amikor nagy áruhiány lépett fel, és az energiaellátás problémái miatt a téli hónapokban az ipar a munkanapok megkurtítására kényszerült.<sup>21</sup> Másrészt, az elégedetlenséget táplálta az a meggyőződés, hogy ha a mezőgazdaság és a kereskedelem irányában politikai enyhülés tapasztalható, akkor az nyilván a városi munkások bevételeinek és tekintélyének rovására történik; ez az érzés végül egészen odáig fajult, hogy üdvözölték Nagy Imre felmentését 1955-ben.<sup>22</sup> A szakképzett elit csak akkor tudta értékelni Nagy érdemeit, miután az utódai által követett politikát a saját bőrén megtapasztalta. A Nagyot felváltó - Rákosi által támogatott - Hegedűs András szakított a reformokkal; Rákosi a párt biztosította védelem árnyékában egyébként soha nem fogadta el az "új kurzust", s amiatt határozta el magát a "vezércserére", mert az országot 1954-ben és 1955 elején gazdasági káosz fojtogatta; ám valójában szeretett volna visszatérni a szocialista iparosítás és a kollektivizálás félbemaradt programjához. A fiatal munkások, akiknek a perifériális helyzetében gyakorlatilag nem történt változás Nagy kormányzása idején, továbbra is élesen szemben álltak a rendszerrel. A parasztságot felbőszítette a falvakban újra meginduló szövetkezetesítési hullám, miközben a vidékkel szembeni elutasító magatartás továbbra is megmaradt a városi lakosság körében.<sup>23</sup> A szakképzett elitnek szembeszólnie kellett azzal a ténnyel, hogy a rezsim megpróbálja alacsonyan tartani a béreket - a rendszer kísérletei, hogy fokozza a termelési normákat a nehézipari szektorokban, és limitálja a szénbányákban bevezetett, magasabb béreket garantáló prémiumrendszer kihatásait, óriási ellenállásba ütköztek. Ez az ellenállás a legtöbb gyárban jóval erősebb volt, mint amilyen hasonló intézkedések esetén az 1950-es évek elején elképzelhető lett volna; egyes nehézipari gépgyárban a szakmunkások már nem félték, és megtagadták a munkát mindaddig, amíg a korábbi, megszüntetett normákat vissza nem állították.<sup>24</sup> A prémiumrendszer szigorításai a bányákban is panaszvihart kavartak, melyet gyakorta a helyi pártszervezetek és szakszervezetek is támogattak.<sup>25</sup>

A reform irányába tett lépés, majd a megszigorítások szinte az egész munkásosztályt, de elsősorban a szakképzett elitet, végképp elidegenítették a rendszertől. Sőt, a tétova lépések arról is gondoskodtak, hogy az 1955-ös megszorító politika tapasztalatai nyomán az emberek további reformokat követeljenek, a hatóságokkal szemben pedig már nem az a birkaként terelhető munkaerő állt szemben, mint az ötvenes évek elején.<sup>26</sup> Ez aztán robbanásveszélyes társadalmi háttérrel eredményezett a szocialista rendszer 1956-os válsága idején. A politikai felfordulás esztendeje februárban azzal indult, hogy Nyikita Hruscsov a Szovjetunió Kommunista Pártjának 20. kongresszusán a nyilvánosság tudomására hozta a sztálini tisztogatások tényeit és a személyi kultuszt leleplező beszámolóját. A beszéd Magyarországon felkavarta az embereket,<sup>27</sup> és végzetesen meggyöngítette sok munkáspártagnak a rendszerbe vetett hitét. Amikor Hruscsov sztálini bűnököt feltáró beszédének részleteit szerte az országban zárt párttaggyűléseken ismertették, a kommunista munkások a beszéd megállapításait hitetlenkedve fogadták. Sztálinvárosban a párttag gyári munkások kérdőre vonták a helyi vezetőket: Sztálin harminc évig vezette a pártot. Hogy lehet, hogy hibáit csak most leplezték le? "Mi a helyzet ma Magyarországon a személyi kultusszal? Bűnös volt-e Rajk?" Olykor még földhözragadtabb kérdéseket tettek fel: "Megvan nekem Sztálin összes művei, és mindet elolvastam. Most mihez kezdjek velük?"<sup>28</sup> A munkások azt állították, hogy "a személyi kultusz nálunk is olyan erős volt, mint a Szovjetunióban", különösen a felső vezetők körében.<sup>29</sup>

1956 folyamán a Petőfi Körben, a Rákosi ellenzékét alkotó értelmiségiek fórumán zajló viták egyre harciasabbak lettek, s főleg a sajtó nyilvánosságáról folytatott viták élesztették fel a munkások, elsősorban a szakképzett elit bátorságát is, hogy véleményüket szabadabban kinyilvánítsák - és e viták egyidejűleg erőt adtak a munkásság minden rétegében érzékelhető, politikai változást sürgető hangulatnak. Az Egyesült Izzóban a munkások nyíltan arról beszéltek, hogy "a vezetés tönkreteszi a nemzeti gazdaságot". Az emberek már nem hiszik egy szavukat sem, és már semmilyen szerepük sincs.<sup>30</sup> A poznani lázongások és az egyre erősödő lengyelországi politikai válság hírei is hozzájárultak a szakképzett elit körében tapasztalható fokozódó elégedetlenséghez; sokan úgy vélték, hogy "Poznanban a felkelés nem az ellenség vagy külföldi kémek tevékenysége miatt robbant ki", hanem mert tizenkét évvel a háború után az életszínvonal még mindig nagyon alacsony.<sup>31</sup> Amikor júliusban Rákosit eltávolították a párt éléről, és helyére Gerő állt, még érezhetőbbé vált, hogy a rendszer elvesztette a társadalom feletti ellenőrzést - s ezzel együtt erősödött a nyílt politikai szembenállás. A munkások nem azért panaszkodtak, mert Rákosit elmozdították, hanem a módszert kifogásolták, ahogyan eltávolították, s ennek kapcsán azt mondták, az eljárás

jól mutatja, hogy Magyarországnak nincs nemzeti szuverenitása. Ráadásul egyre több jel azt mutatta, hogy az emberek hinni kezdenek a kollektív fellépés hatékonyságában; az Ikarusz Autóbuszgyárban azt beszélték, hogy a tömegek erőteljes nyomására a vezetőség megszüntette a békekölcsönt. Úgy érezték, hogy ha még erősebb nyomást gyakorolnak rájuk, akkor kikényszeríthetik azokat az új intézkedéseket, melyek növelik majd az életszínvonalukat.<sup>32</sup> A párt vezetése egyre inkább elbizonytalanodott, vajon képes-e az ország irányítására, a tömegek viszont egyre erőteljesebben fejezték ki elégedetlenségüket, s e két elem kölcsönhatása óriási erővel hatott; szeptemberben Budapesten az apparátus tagjai sorában "valóságos pánikhangulat" uralkodott.<sup>33</sup>

1956 nyarán a rendszer felmorzsolódásával párhuzamosan a munkásság politikailag egyre magabiztosabbá vált - főképp a szakképzett városi férfiak. Gyakorta támogatta őket a gyári vagy szakszervezeti bizottság, amelyek csatlakoztak az ellenálláshoz. A szituációt tovább élezte az érezhetően romló gazdasági helyzet. Budapesten a Duclos Bányagépgyárban 1956 augusztusában a gyári pártbizottság közleményt adott ki, melyben követelték, hogy "biztosítsák a munkások jogait" a menedzsmenttel folytatott vitákban; megfogalmazták, hogy a munkásoknak igazuk van, amikor "igazságos bérrendszert követelnek", és hogy a túlzottan "formális havi termelési értekezletek" helyett a gyári demokrácia igazi fórumait kellene létrehozni.<sup>34</sup> A helyi szinteken, a munkahelyeken a munkások dühe az irányító menedzserek önkényuralma és arroganciája ellen irányult, s ehhez csatlakoztak a párt, a szakszervezet és az ifjúsági szervezet hivatalos funkcionáriusai. A Chinoin Gyógyszergyárban 1956 tavaszán a szakmunkások arra panaszkodtak, hogy "a személyi kultusz a gyárban is megmutatkozik", főképpen a közép- és felső gazdasági káderek között. Általános jelenség mostanság a munkások körében, hogy nem mernek bíráltni vagy javaslatokat tenni, mert "tartanak a menedzsmenttől".<sup>35</sup> 1956 júliusában a lovászi Olajkitermelő Gyár munkásai egységes fellázdak egy "igazságtalannak" tartott eljárás miatt, melynek során a tervek túlteljesítése címén nagy összegeket fizettek a vezetőknek, miközben a munkások bére csökkent. A legtöbb panasz az alacsony bérekre és a szociális ellátásra vonatkozott, a bírálatok középpontjában pedig a menedzsment állt. Papp Károlyt, a gyár igazgatóját nyíltan azzal vádolták, hogy "személyi kultuszt" teremtett magának, és a gyár tulajdonát vette igénybe születésnapjának pazar ünneplésekor.<sup>36</sup>

E kritikahullám részeként a szakképzettek nagyobb demokráciát követeltek a gyárakban. A Duclos Bányagépgyár egyik géplakatos augusztusban arra panaszkodott, hogy "teljesen fölösleges panaszt tenni a pártbizottságnak" és a gyári bizottságnak, mert semmit sem tudnak tenni. "Itt lényegében az történik, amit az igazgató mond." Úgy vélte, ezen csak egy módon lehet segíteni: "Nagyobb szerepet kell adni a szakszervezetnek."<sup>37</sup> Szeptemberben már a gyári újság is hasonló panaszokat tett közzé. Egy korábbi szakszervezeti tag azt írta a budapesti Danubia Cipőgyár lapjában, hogy "a felszabadulást követő időszakban régi, elkötelezett szakszervezeti embereket neveztek ki a gyárak, üzemek élére". Majd így folytatja: "Nyíltan kimondhatjuk, hogy később ezek az elvtársak elszakadtak a munkásoktól, egyoldalúak lettek, és nem léptek fel hatékonyan a munkások érdekében [...] a szakszervezetekbe új emberek léptek be, az [új szakszervezeti] vezetőket pedig már nem választották, hanem kooptálták..." A szakszervezeti vezetők mindenkit ellenségnek tekintettek, aki kiállt az érdekeikért, és így is kezelték őket.<sup>38</sup>

## A munkástömegek hatalma: 1956. október-november

Mikor ez a hangulat október 23-án mindenki számára nyilvánvalóvá vált, az egész országban feltűnő gyorsasággal átrendeződött a hatalom. A forradalmi tömeg maga volt a politikai legitimáció *locusa*. Szerte az országban, a városokban a tömeg, mely az eredetileg békés demonstrációkra gyűlt össze, magára vette "a nép akarata" szerepét, és politikai rendszerváltozást követelt.<sup>39</sup> A tömegek döntő szerepet játszottak a köztérek "megtisztításában": a Vörös Hadseregnek vagy a szocialista rendszernek szentelt köztéri szobrok és emlékművek szándékos és időnként kimondottan teátrális lebontásában.<sup>40</sup> Az a többször megismétlődött incidens, amikor az eredetileg békés tömegre katonák vagy ávosok rálóttek, október 23. után radikalizálta a forradalmat, és egyben rámutatott a rezsím illegitim jellegére.<sup>41</sup> A forradalmi tömeggel szemben elkövetett erőszakos cselekmények csak alátámasztották a tömegek érzését, hogy ők a népnek mint olyannak a nevében lépnek fel. Továbbá a forradalom idején létrehozott orgánumokra a tömeg átruházhatta legitimációját, és ezt gyakorta meg is tette, miközben felügyelte egyéb orgánumok szerepét, melyek bizonytalan voltak a forradalmi tömeg akarátát illetően.<sup>42</sup>

Bár a forradalmi tömeg az egyesült nemzeti akarat megtestesülésének tűnt, a tömegek nem voltak homogének sem politikailag, sem társadalmilag. Sok városban, így például Zalaegerszegen, a forradalmat kirobbantó demonstrációk kemény magját középiskolások és ipari munkások alkották, s az események más foglalkozási csoportok tagjait is magukkal ragadták:

ők is hangot adtak változás iránti igényüknek.<sup>43</sup> A munkások szerte az országban központi szerepet játszottak a városi centrumokban szervezett demonstrációkban, és a sortűzek áldozatainak - halottaknak vagy sebesülteknek - túlnyomó többsége is munkás volt; amikor október 26-án Mosonmagyaróváron az állambiztonságiak belelőttek a tömegbe, az áldozatok 65,15%-a munkás volt.<sup>44</sup> A forradalmi tömeget persze nem kizárólag ők alkották. A legradikálisabb csoport a munkásfiataloké volt, ők mondták ki a legnyíltabban, hogy politikai változások szükségesek, és a fegyveres csoportok zöme is az ő soraikból verbuválódott. Politikailag a legmegosztottabbak a szakmunkások voltak; a legaktívabban ők vettek részt a gyárak ellenőrzéséért folytatott küzdelemben; míg a faluról bejáró munkások inkább hazamentek, hogy otthon is fellobbantsák a forradalom lángját, és a kollektivizálás folyamatának visszafordítását követelték.

A fiatal munkások szerepe alapvető volt a forradalom továbbvitelében, mert ők alkották a militáns csoportokat. Budapesten már a legelső demonstrációkban is nagy számban vettek részt; döntő szerepet játszottak a tüntetések radikalizálásában, és döntően ők szervezték a megmozdulásokat az ipari külvárosokban. Egy másodéves szakmunkástanuló, I. M. az Egyesült Izzóból épp dolgozott október 23-án, amikor "meghallotta, hogy Budapesten, a Sztálin téren tüntetés zajlik". Azonnal villamosra, majd trolira szállt, hogy bejusson a városközpontba, ám kénytelen volt leszállni a tértől nem messze, mert "a tömeg olyan óriási volt, hogy a trolibuszok beragadtak, és mindenki gyalog ment tovább."<sup>45</sup> A forradalom kezdeti szakaszában az ipari körzetekben előfordult, hogy a fiatalok randalíroztak vagy más, nem politikai jellegű rendbontást okoztak.<sup>46</sup> Egy csapat fiatal munkás elhatározta, hogy elmennek a nővérszállásra, és "felviszik a lányokat a tüntetésre" Budapestre. Mikor felfedezték, hogy a nővérszállás igazgatója rázárta a lányokra a kaput, a srácok kiabálni kezdtek: "Ruszkik, haza!, Rákosit a bitóra!". Az epizódnak a rendőrség megérkezése vetett véget.<sup>47</sup>

A fiatal munkások a fővároson kívül is sok helyütt meghatározó szerepet játszottak az első demonstrációkban. Tatabányán a tüntetés magját a bányászati szakiskola tanulói és a munkásszállásról jövő fiatal bányászok alkották, a "helyi forradalom" katalizátorának szerepét pedig az éppen ekkor sztrájkoló buszsofőrök játszották, akik csatlakoztak a fiatal munkásokhoz, mert sztrájkjukat közterület-foglalássá akarták átalakítani. A tüntetések spontán jellegét jól mutatják az egymással keveredő, eltérő indíttatású jelszavak - néhányan a régi, szocialista jelszót kiabálták ("Munkát, kenyeret!"), mások a himnuszt énekelték.<sup>48</sup> Ahogyan a tüntetések résztvevőinek száma növekedett, a fiatal munkások döntő szerepet játszottak a különböző szovjet emlékműveknek, illetve a kommunista rendszer szimbólumainak közterekekről való "eltakarításában". Nagykanizsán a szovjet háborús emlékmű lerombolását egy huszonhat éves munkás vezényelte, aki a bánya- és az építőiparban dolgozott korábban.<sup>49</sup> Ám a munkásfiatalok tevékenysége nem korlátozódott pusztán csak a rendszer szimbólumainak lerombolására; fontos szerepet játszottak az általuk a rezsím képviselőinek tekintett személyek ellen elkövetett erőszakos cselekményekben is. A forradalmi tömeg "megtestesítőjének" szerepében léptek fel, amikor azt követelték, hogy a közintézmények éléről távolítsák el a kommunistákat. Az újpesti Danubia Cipőgyárban a tömeg úgy tudta, hogy a "munkástanács a kommunista igazgató kezében van"; erre négy fiatal munkás (egyikük a gyár egyik alkalmazottjának a fia) megostromolta a gyárat, és "le akarták tartóztatni" az igazgatót. Úgy vélték, hogy ezáltal hozzájárulnak a munkástanács megtisztításához.<sup>50</sup>

A hatóságok azon kísérlete, hogy a gyárak, illetve tágabb értelemben a munkásközösségek feletti ellenőrzést visszavegyék, azon feneklett meg, hogy a munkások körében egységes volt a rendszer megdöntésének óhaja; pedig sok idősebb munkás kevésbé volt radikális, mint fiatalabb kollégáik. Az október 23-24-e éjszakáján történtek híre gyorsan eljutott külvárosokba, például Újpestre is, s ezek fellobbantották a munkások dühét. Az Egyesült Izzóban a dolgozók kétharmada jelentkezett munkára, de délelőtt a szerszámműhelyben és a vákuumgyárban dolgozó szakmunkások abbahagyták a munkát, és munkásgyűlést szerveztek; itt elhatározták, hogy sztrájkba kezdenek, és leszedik a gyár kapuja feletti vörös csillagot.<sup>51</sup> A sztrájk miatt sok munkás az utcára vonult, hogy politikai változásokat követeljen. A délelőtti folyamán sok ember gyűlt össze az állami áruház előtt. A tömeg lerombolta a szovjet háborús emlékművet; radikálisabb elemei a helyi rendőrség épületéhez indultak, míg a többség az emlékműnél maradt. A helyi aktivisták beszédet intéztek a tömeghez, s egy testületet választottak, akiket azzal bíztak meg, hogy vegyék át a közintézmények vezetését. A helyi "forradalmi bizottságot" nem valódi szavazással, hanem - a kaotikus hangzavarban - közfelkiáltással választották meg.<sup>52</sup>

A forradalom támogatására sztrájk szerveződött, mely aztán szikraként lobbantotta be a tüntetéseken összeverődött munkástömegeket - ez volt az a minta, amely országsszerte megismétlődött az ipari körzetekben. A helyi közigazgatás ellenőrzésének feladatával megbízott forradalmi szerveket zűrzavaros körülmények között választották meg, problematikus helyzetük pedig abból fakadt, hogy legitimitációjukat a forradalmi tömeg adta. Mindez a vállalatokon belül is megismétlődött. Mivel sok sztrájkoló munkás kiment az utcára, ezért benn, a munkahelyeken új szerveket - munkástanácsokat - állítottak fel. Kétes helyzetük nem csak a kaotikus körülményekből fakadt, hanem abból is, hogy a helyi kommunista alapszervek olykor ezek révén kísérelték meg ellenőrzésük alá vonni a vállalatot. A tatabányai Szénbányászati Tröszt gépgyárában lezajlott választások jól mutatják, hogyan is játszódott le általában a választás: "neveket olvastak fel", mire a munkások válaszul

bekiabálták, hogy akarják-e az illetőt, vagy sem. "Az első, akit megválasztottak, L. I. volt, a párttitkár, aztán jöttem én, aztán F.-et és másokat választották meg."<sup>53</sup> Az első munkásbizottságok a vállalatoknál, akárcsak az Egyesült Izzóban Újpesten, a gyári pártbizottságok kezdeményezésére szerveződtek meg, pontosan azzal a szándékkal, hogy "megbízható embereket" válasszanak meg. Ám ez a kísérlet sikertelen volt.<sup>54</sup> Mielőtt a forradalom felforgatta volna az egész országot, a munkástanácsok megszervezésének stratégiáját mind a párt, mind a hivatalos szakszervezetek helyeselték, mondván, ezzel a nyílt forradalom körülményei között is ellenőrzés alatt tartható a gazdaság.<sup>55</sup>

Azok a munkástanácsok, amelyekben a párt nem tudott befolyással lenni a tagok kiválasztására, és ahol a szakmunkások és mérnökök közösen gyakorolták az ellenőrzést, közel sem voltak olyan radikálisak (legalábbis október végéig), mint azok, melyeknek tagjait az utcai tömeg választotta meg. Az Egyesült Izzóban a munkástanácsi választásokat követő negyvennyolc órában belül újraszervezték a gyárat. Elmozdították tisztségéből az igazgatót és az egyik termelési igazgatót; a gyárigazgató helyére a munkástanács elnöke állt. A munkástanács bejelentette, hogy ideiglenes szervnek tekinti magát, mely csak a teljes körű választásokig működik. A munkástanács feloszlatta továbbá a személyzeti osztályt, amely a Rákosi-korszakban a gyári menedzsmenten belül a párt és a titkosrendőrség képviselőjeként működött. A munkástanács bejelentette továbbá, hogy a sztrájkot folytatják, s hogy az alacsony fizetésűek 15%-os, a többiek 10%-os béremelést kapnak. Ezzel egy időben nekikezdték az adminisztráció átalakításának és decentralizálásának, a bürokrácia felszámolásának, a gyári teljesítményen alapuló bérrendszer megváltoztatásának, és felszólították a munkásokat, hogy válasszanak meg egy 71 tagú gyári munkástanácsot, s hozzanak létre a gyári munkástanácsnak alárendelt műhelytanácsokat.<sup>56</sup> A szakmunkásokból álló többség - az ő gondolkodásmódjuk határozta meg alapvetően a munkástanácsok által végrehajtott változtatásokat - világosan megfogalmazta filozófiáját és a centralizáció iránti bizalmatlanságát az október 29-én Újpesten tartott összmunkástanácsi értekezleten: "az elmúlt évek hibái" azt mutatják, hogy "alulról kell megszerveződnünk", és saját erőnket használva kell megoldanunk problémáinkat, mondták. Ugyanakkor azt is hangsúlyozták, hogy bizalmatlanok az újpesti területi forradalmi bizottság és az ehhez hasonló testületek radikalizmusával szemben, melyek a tömegtől kapták legitimitásukat: "úgy tűnik, hogy a hatalom", melyért fiataljaink vérével fizettünk, most másféle, "frakciós elemek kezébe került".<sup>57</sup>

A munkástanácsok tevékenységét kezdetben meghatározó szakképzett elit a forradalmat megelőzően már követelt üzemi demokráciát akarta, és kikényszerítette az üzemi-gyári vezetés és a munkafeltételek struktúrájának radikális átalakítását. Ám politikailag általában jóval visszafogottabbak voltak, mint az utcai tömeg nagy része. A Ganz Vagon- és Gépgyár munkástanácsának lapja szerint Nagy Imre segítségével már el tudtak indulni azon az úton, mely követeléseik megvalósulásához vezet, ám azon követeléseik "azonnali teljesítését, melyekhez időre van szükség", nem kívánták.<sup>58</sup> Ez az álláspont, valamint az a tény, hogy továbbra is sok kommunista volta tagja a munkástanácsoknak, szembeállította a munkástanácsokat a forradalmi tömeggel és delegált képviselőivel. A bizalmatlanság egyes esetekben konfliktusokat váltott ki; október 29-én a nemzeti rádiónak azt a hamis hírt közölték, hogy az Egyesült Izzóban 1500 munkás munkára jelentkezett. Erre demonstrálni kezdtek a munkástanács ellen, amelyet a tüntetők azzal vádoltak, hogy szabotálja a forradalmat; jöllehet a munkástanács egyértelműen kijelentette, hogy "amíg a szovjet csapatok el nem hagyják az országot", nem veszi fel újra a munkát.<sup>59</sup> A szomszédos Duclos Bányai Gépgyárban a gyárkapunál hasonló tüntetésre került sora amiatt, hogy a sztrájkolóknak nem tudták kifizetni a béreket.<sup>60</sup> A radikálisabb munkások azzal vádolták a munkástanácsot, hogy tagjai közül sokan "nem a munkások érdekeit képviselik", s végül azt követelték, hogy a munkástanácsból távolítsák el a kommunistákat.<sup>61</sup> A tömeg fokozódó radikalizálódása és a területi forradalmi bizottságok hatalmának konszolidálódása sok munkástanács manőverezési területét korlátozta, különösen azokat, amelyeket gyenge kezű vezető irányított. Újpesten a kerületi forradalmi bizottság a legtöbb munkástanács - elsősorban az Egyesült Izzó munkástanácsának - akarata ellenében döntött úgy, hogy a kerület munkástanácsai "ideiglenes" jellegűek, és hogy a volt funkcionáriusokat "nem lehet beválasztani".<sup>62</sup>

A volt kommunista funkcionáriusok eltávolítása után a legtöbb munkástanács jelentős mértékben radikalizálódott. A Chinoin Gyógyszergyárban az újpesti forradalmi bizottságnak sikerült elérnie, hogy a gyári munkástanácsot újjáalakítsák. A gyár falain belül a forradalom azonnal radikalizálódott, politikailag tovább ment a korábbi munkástanácsoknál, amikor a kommunistákat eltiltotta a szervezkedés lehetőségétől, de engedélyezte az újonnan újjáalapított Kisgazda Pártnak, hogy munkahelyi szervezetet állítson fel. Továbbá lemondatták a gyár igazgatóját, miután az nem volt hajlandó megtagadni a kommunizmust.<sup>63</sup> Az október végén szerveződött munkástanácsok, illetve azok, amelyek olyan munkahelyeken jöttek létre, ahol a szakmunkások és a szakszervezeti mozgalom hagyományai gyengébbek voltak, kezdetektől fogva hajlottak a jóval radikálisabb fellépésre. A nagylengyeli olajbányában, amely nem rég óta működött, a munkástanácsok megalakítása a budapesti módszerektől gyökeresen eltért. Október 28-án a helyi hivatalos szakszervezet megpróbálta a munkásokat egybehívni, hogy válasszanak munkástanácsot; amikor a szakszervezet gyári csúcsvezetője beszélni kezdett, és "elvtársaknak" nevezte az egybegyűlteket, a munkások hevesen reagáltak, és azt kiabálták, hogy "A te időd lejárt!". A gyűlés antisztálinista munkástanácsot választott meg, melynek elnöke bejelentette, hogy "a sztálinisták ideje elmúlt", le kell számolni velük.<sup>64</sup>

Míg a városi, szakképzett elit demokratikus szocialista elképzelései, melyek kezdetben implicite jelen voltak a munkástanácsok politikájában, egyre inkább háttérbe szorultak a tömegek radikalizálódása miatt, s gyakorlatilag teljesen hiányoztak azokon a munkahelyeken, ahol ez a társadalmi csoport kevésbé volt jelen, addig a kétlaki, munkás- és parasztközösségek inkább a vidéki forradalomhoz akartak csatlakozni, mely a mezőgazdaság kollektivizációja ellen irányult. A komlói bányászok közül sokan a hétvégén rendszerint hazamentek. Amikor tehát az igazi forradalom beköszöntött, és a munka szünetelt, "a legtöbb bányász hazament, és hetekig nem tért vissza" Komlóra.<sup>65</sup> Ugyanakkor a városi munkásközösségek forradalmi a vidéket is forradalmasították azokon a területeken, ahol az emberek nap mint nap bejártak az üzemekbe. Várgesztesen, a tatai szénmezőkön fekvő faluban 1956-ban a 97 háztartásból csak 6 olyan akadt, amely ne a mezőgazdaságban dolgozott volna. A szomszédos Oroszlányban történt forradalmi hírek hatására a dühödt falubeliek feloszlatták a községi tanácsot, s helyette nemzeti bizottságot választottak.<sup>66</sup> Azokban a vidéki közösségekben, ahol túlnyomóan kétlaki (munkás és paraszt) dolgozók laktak, leginkább a mezőgazdasági földtulajdonlás kérdése állt a középpontban, s emellett az emberek a szovjetek kivonulását és antisztálinista fordulatot követeltek. A "kétlakiak" éppen annyi hajlandóságot mutattak arra, hogy csatlakoznak a szövetkezetesítés elleni lázadáshoz, mint a többi falusi lakos. A Tatabányához közeli Vértesszőllősen a tüntetők a helyi szövetkezet feloszlását követelték, és azt, hogy a bevitt földeket adják vissza az eredeti tulajdonosoknak.<sup>67</sup> Dömefföldön, az ország délnyugati sarkában, az iparban vagy a bányászatban dolgozó falusiak is dühödten fordultak szembe a rendszer agrárpolitikájáért felelősök vezetőikkel. A "kétlakiak" azzal kezdték, hogy betörték a falusi tanácsok hivatalaiba, és elégették a helyi szövetkezetekkel és a parasztok adóztatásával kapcsolatos iratokat.<sup>68</sup>

## A forradalmat követő konszolidáció dinamikája, 1956. november - 1958. június

A Tatabányai Szénbányák Vállalat gépgyárában megalakult antisztálinista munkástanács vezetőjét 1957 szeptemberében a "népköztársaság megdöntésének kísérletére szerveződött mozgalomban való részvétellel" vádolta meg a bíróság. A vádlott a bíróság előtt elismerte, hogy az 1956. novemberi szovjet intervenciót követően a munkástanács sztrájkot szervezett, de visszautasította azt a vádat, hogy ő maga szovjetellenes volna. Állítását még azzal is alátámasztotta, hogy a tatabányai forradalmi testületek követeléseit - melyekkel ő is egyetértett - gyakorlatilag a Kádár-kormány is magáévá tette.<sup>69</sup> Ez a védekezés jól mutatta sok városi, de még inkább sok szakmunkás ellentmondásos véleményét arról a kormányról, melyet a Vörös Hadsereg emelt a hatalomba; noha úgy érezték, anyagi igényeik javarészt teljesültek, továbbra is gyanakvással és félelemmel viselkedtek az őket elnyomó rendszer iránt. A fővárosi Hazai Fésűsfonóban 1958 júniusában a legtöbb munkás az "1956 előtti" gazdasági helyzetet sokkal rosszabbnak, az "1956 utánit" pedig sokkal jobbnak látta, és azt állította, hogy a "helyzet javulásában az ellenforradalom" döntő szerepet játszott.<sup>70</sup>

Ez a megosztottság a szovjet tankok 1956. november 4-i megjelenését követő tizennyolc hónap alatt alakult ki. Azt, hogy Nagy Imrét elmozdították, s helyére Kádárt állították, a munkásság körében kezdetben rendkívüli felháborodást váltott ki. Tatabánya-Újvárosban egy helyi újságíró emlékei szerint állt egy telefonpózna, rajta hangosbeszélő, mely a bányarádió híreit sugározta. November 7-én este "bemondták, hogy a város szovjet parancsnoka fog szólni a lakossághoz. A tömeg pusztán kézzel kitépte a póznát" a földből, és a hangosbeszélővel együtt röpítékre törte.<sup>71</sup> Egy tatabányai bányász beszámol arról, hogy milyen dühödten fogadták a szovjet beavatkozás hírére, ami tovább táplálta a sztrájkot. Mindenkit megdöbbentett, hogy vége a függetlenségnek és a semlegességnek, s hozzátette, az embereket boldoggá tette a semlegesség tudata. Szemük előtt "a semleges Ausztria példája" lebegett, ahonnan az oroszok kivonultak. "Ők semlegesek lettek, életszínvonaluk pedig megemelkedett", a semlegesség ezért volt olyan fontos - tette hozzá.<sup>72</sup>

A munkástömegek motivációja nagyon összetett volt, de a politikai követelések mögött ott munkált a nyomorúság kiváltotta ingerültség, hiszen azt Rákosi idején sok munkás volt kénytelen megtapasztalni. Mindez az új rezsimnek egyszerre jelentett problémát és lehetőséget is. Ha nem oldják meg az anyagi követeléseket, nem lesznek képesek konszolidálni a rendszert; ha viszont sikerül ez sikerül, s ezt szelektív elnyomással párosítják, akkor rávehetik a munkásosztályt, hogy felejtse el politikai követeléseit, és alkalmazkodjon a helyzethez. A munkások azonban közel sem voltak egységesek az új rezsim elfogadása, illetve az ellenállás tekintetében.

Az 1956. november 4-i szovjet intervenció hírére a gyárakban megdöbbenéssel fogadták, s azonnal sztrájk kezdődött az új kormány és szovjet támogatói ellen. A sztrájk a fővárosban egy héttel maradt egységes.<sup>73</sup> Újpesten november 12. után is maradt "a sztrájkhangulat",<sup>74</sup> a radikális területi forradalmi bizottság pedig megpróbált úrrá lenni a helyzeten. A munkához

való visszatérés szorgalmazásával igyekeztek magukhoz ragadni a kezdeményezést. Új néven, mint Újpesti Forradalmi Munkástanács, kesztyűt dobtak a Kádár-rendszernek. Kinyilvánították, hogy Budapest minden dolgozója "rendet akar a fővárosban". Persze, tették hozzá, nem akármilyen rendet, hanem "forradalmi rendet", olyat, ami a forradalom követeléseinek teljesítésén alapul. E cél elérése érdekében az újpestiek a főváros összes gyárának képviselőit meghívták az újpesti városháza épületébe, ahol megalakították a budapesti munkástanácsot.<sup>75</sup>

A Kádár-kormány válaszul egyrészt kiadott egy rendeletet, melyben engedélyezte a munkásoknak, hogy a munka felvételét követő három héten belül legálisan választhatnak munkástanácsokat.<sup>76</sup> Ezzel egy időben viszont mindent elkövetett annak érdekében, hogy az újpesti gyűlést megakadályozza. A városházát szovjet tankokkal vették körül, az Újpesti Forradalmi Munkástanács tagjait pedig letartóztatták.<sup>77</sup> A gyűlést elhalasztották, és másnap a sokkal kevésbé radikális Egyesült Izzó Munkástanácsának szervezésében rendezték meg; ekkor alakult meg a Budapesti Központi Munkástanács. Az új tanácsban jelen voltak a viszonylag mérsékelt képviselők, akik a Kádár-rendszerrel való politikai kiegyezés mellett érveltek, valamint az antikommunista munkástanácsok képviselői is, aki azt követelték, hogy ne ismerjék el a szovjetek által hatalomba segített kormányt. A munkások képviselői sokkal harciasabbak voltak, s csak egyetlen képviselőjük, a Standard Gyár munkástanácsából delegált Báli Sándor tudott az új testületnek világos stratégiát javasolni: ne ismerjék el a Kádár-kormányt, de kezdjenek tárgyalásokat vele.<sup>78</sup> Az új munkástanács követelte a többpártrendszer bevezetését, a szovjet csapatok kivonását Magyarország területéről, és nagyobb demokráciát a munkahelyeken. A munkástanács tárgyalásokba kezdett a kormánnyal, de a kapcsolat meglehetősen feszült volt, és a tárgyalások december elejére gyakorlatilag holtpontra jutottak. Ráadásul a munkástanácsot megosztotta a mérsékelték és a radikális antisztálinisták közötti stratégiai és taktikai ellentét.<sup>79</sup>

Azzal egyidejűleg, hogy egyértelművé vált, a kormány és a munkástanács nem juthat megegyezésre, a tanács egyre inkább de facto országos munkástanácsként funkcionált, és mint ilyen, a Kádár-kormány ellenzékévé vált.<sup>80</sup> Kádár ennek következtében a megegyezés politikája helyett a megtorlás politikáját kezdte velük szemben alkalmazni. December 5-én letartóztatták a munkástanács-mozgalom mintegy kétszáz aktivistáját és a korábbi értelmiségi ellenzékét. Ez a lépés, valamint a kormány hatékony fellépése az országos munkástanács megalakításra irányuló felhívással szemben, illetve a kormány hajthatatlansága súlyos helyzetet teremtett a Budapesti Központi Munkástanács és a kormány viszonyában. A munkástanács december 11-12-re általános sztrájkot hirdetett meg, mire a kormány azonnal törvényen kívül helyezte a munkástanácsot. Tagjait a következő napokban egymás után őrizetbe vették, és december 11-én délelőttre, amikor a munkástanács két vezetőjét: Rácz Sándort és Báli Sándort is letartóztatták, a kormánynak sikerült félreállítani legveszélyesebb ellenfeleit.<sup>81</sup> A Nagy-Budapesti Központi Munkástanács felszámolását követően az állami politika a nyílt megtorlás eszközeihez nyúlt. A büntetéstől való félelem olyan helyzetet teremtett, melyben a gyári munkástanácsok figyelmen kívül hagyták a december 11-re szóló sztrájkfelhívást, noha a munkások többsége ezzel nem értett egyet. A munkástanácsok vezetőinek letartóztatása decemberben tovább folytatódott.<sup>82</sup> December 13-án a kormány betiltotta a sztrájkokat és tüntetéseket, egy 1957 januárjában kiadott kormányzati rendelet pedig a sztrájkot vagy a sztrájkra való felhívást főbenjáró vétségnek minősítette.<sup>83</sup>

Hogy Kádár a megtorlás mellett döntött, az annak is köszönhető, hogy december elején olyan információk jutottak el hozzá, miszerint az ipari munkások egyre jobban belefáradnak a sztrájkokba, egyrészt, mert arra a meggyőződésre jutottak, hogy a Kádár-kormány végső győzelme nyilvánvaló, de főképp azért, mert a megroppant gazdaság már kihatott a munkásság jövedelmére és az élelmiszer-ellátás helyzetére. November második felére a munkástanácsok a munkabeszüntetések igazolására "megpróbáltak jobb érveket" találni: például bérkövetelésekkel álltak elő, szolidaritási sztrájkokat szerveztek, s közben erősödött "a munka felvételére" való hajlandóság.<sup>84</sup> A negyvennyolc órás általános sztrájk első napján - december 11-én - Újpest legtöbb gyárában a munkások nem vették fel a munkát. A Magyar Pamutipari Vállalat gyárában viszont igen, s a dolgozók csak akkor hagyták abba a munkát, amikor értesültek a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács vezetőinek letartóztatásáról. December 13-án a gyári munkástanács azonban bejelentette, hogy újra felveszik a munkát, és hogy nagyobb figyelmet szentelnek a munkafegyelem fenntartásának.

Ekkorra azonban már nem csak a forradalom vereségének felismerése vagy a rendőri megtorlástól való növekvő félelem tartotta vissza a munkásokat a sztrájk fegyverének alkalmazásától, hanem a munkanélküliségtől való félelem is a válságos gazdasági helyzetben, és az elmaradt sztrájkbérek is megtették a magukét.<sup>85</sup>

Bár a sztrájk fokozatosan megtört, és a városi és falusi forradalmi szervezetek sorra felszámolták, az ipari körzetekben a helyzet továbbra is feszült maradt 1957 első felében. Sok fiatal munkás hagyta el az országot, a kétlaki falusi munkások pedig még hónapokig otthon maradtak falvaikban. A városi és szakképzett munkások körében lassan érlelődött egyfajta tiltakozási kultúra. Az év első hónapjaiban rendszerellenes röplapokat terjesztettek az Egyesült Izzóban. Az egyik röplapon a következők álltak: Kádár még mindig számít a "rákosista Apró Antal" közreműködésére; le a csaló Marosánnal; vegyék be Nagy Imrét a



kormányba, a szovjet csapatok hagyják el az országot, Magyarország mondja ki semlegességét; vajon "miért fél a Kádár-kormány a parasztok és a munkások felfegyverzésétől. Talán mert fasiszták."<sup>86</sup> A március 15-i nemzeti ünnepen kormányellenes röplapokat terjesztettek a Sztálin Acélművekben.<sup>87</sup> 1957. október 23-án, a forradalom kitörésének első évfordulóján rémhírek terjedtek: "Csepelen sztrájkolnak", "Újpesten tüntetések voltak".<sup>88</sup> Az Egyesült Izzóban néhány munkás szabotázsakcióval emlékezett a forradalom kitörésére: tönkretették azt az elektromos szekrényt, ami a főépület homlokzatán lévő vörös csillagot árammal látta el, így aztán az október 23-át követő héten a csillag nem világított.<sup>89</sup>

1957 folyamán a tömegtiltakozásnak ez a föld alatti formája lassan alábbhagyott az ipari körzetekben. Helyére a közélettől való teljes elfordulás lépett, ami túlnyomórészt a fiatalok és a bejáró munkások körében jelentkezett. A hivatalos politikának hátat fordító fiatal munkásokat egyre inkább individualista és szinte kizárólag anyagi természetű célok mozgatták. Jól illusztrálja ezt a fajta magatartást az a fiatal bejáró munkásnő a Zalaegerszegi Ruhagyárban, aki a politikai kérdéseket illetően "passzivitást tanúsított", és nem volt hajlandó részt venni semmiféle politikai szervezetben a gyáron belül; kizárólagos ambíciója az volt, hogy szakmunkás legyen.<sup>90</sup> Ez a magatartás áthagyományozódott az új szakmunkásokra; egy pártbrigád, mely három frissen végzett szakmunkással beszélgetett 1958-ban, úgy találta, hogy a munkások tájékozatlanok a politikában, és nem is mutatnak iránta érdeklődést. A munkásokat leginkább anyagi kérdések foglalkoztatták.<sup>91</sup> A politikától való elfordulás egy másik szomorú szimptomája különösen a férfi munkások körében jelentkezett: az alkoholizmus - korábban is jelentős - száma tovább emelkedett, s az alkohol hatására elkövetett otthoni erőszakos cselekmények is megszorodtak.<sup>92</sup>

A Kádár-kormány a politikától való elfordulás és a kormány iránti bizalmatlanság légkörében kézzelfogható anyagi javulással kecsegtette a munkásokat - márpedig a munkások jobb gazdasági körülmények között akartak élni; a forradalmi megmozdulások egyik kiváltó oka is ez volt. 1957 végére a béremelések hatására egy átlagos budapesti munkáscsalád bevételei 18%-kal haladták meg az egy évvel korábbit.<sup>93</sup> 1958-ban Újpesten a korábbi években soha nem tapasztalt elégedettség volt tapasztalható a béreket illetően, bár az emberek úgy érezték, hogy még nem minden oldódott meg ebben a tekintetben.<sup>94</sup> A Zalaegerszegi Ruhagyárban a kádári politikának hasonló volt a hatása: 1952-ben a munkások átlagkeresete havi 703 Ft volt, 1957-re ez az összeg 1147 Ft-ra nőtt. A futószalag mellett dolgozók bérrendszerrel kapcsolatos problémái alig változtak. Bár a munka intenzitása csökkent, a nyersanyagellátás viszont javult, a bérek emelése ellenére a bérrendszer számos problémája változatlanul megmaradt.<sup>95</sup> 1958 elejére az életszínvonal kézzelfoghatóan emelkedett, minek következtében az ipari munkások Budapesten és más munkáskörzetben némi bizalmat kezdtek érezni a kormány iránt.<sup>96</sup> Persze ennek mértékét hiba volna túlbecsülni. Az 1956-os forradalom emléke 1958-ban még elevenen élt. Anyagi helyzetének javulását sok munkás részben a forradalom eredményének tudta be. Másrészt sokan bizonyos mértékig továbbra is bizalmatlanok és bizonytalanok voltak azzal kapcsolatban, hogy az életszínvonal emelkedése vajon nem átmeneti intézkedések következménye-e, amit majd a bérek csökkenése és az államnak a sztálinizmus gyakorlatához való visszatérése követ. Újpesten a régi, rossz tapasztalatok "még mindig nagy hatással vannak az emberekre"; a bérek változása, még a legesekélyebb csökkenése is, ami pedig elég gyakori, aggodalmat, elégedetlenséget és bizalmatlanságot vált ki a munkások körében, olvashatjuk.<sup>97</sup>

A szocializmus 1956 utáni újjáépítése és a magyar ipari körzetekben megmutatózó korlátai magukon viselték az ötvenes évek elejének hatásait: a szocializmus hanyatlásának és felbomlásának a forradalom előtt és alatt megmutatózó jeleit. Bár rövid- és középtávon az újjáépítés Magyarországon a szocialista rendszer konszolidációjához vezetett, a rendszer ingtag természete visszajáró szellemként kísértett az 1980-as években bekövetkezett végső és tényleges összeomlásig.

## Jegyzetek

<sup>1</sup> Rákosi Mátyás: A dolgozó nép alkotmánya. In uő: *Válogatott beszédek és cikkek*. Budapest, Szikra, 1950. 446.

<sup>2</sup> Megállapításaimat a következő cikkekben fejtettem ki: Az állami ellenőrzés társadalmi korlátainak újraértékelése: az ipari dolgozók és a szocialista diktatúra Magyarországon, 1948-1953. In Horváth Sándor - Pethő László - Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Munkástörténet - munkásantropológia*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2003. 71-82.; The Reproduction of Hierarchy: Skill, Working-Class Culture and the State in Early Socialist Hungary. *The Journal of Modern History*, 74, 4 (2002): 737-769.; The Social Limits of State Control: Time, the Industrial Wage Relation and Social Identity in Stalinist Hungary, 1948-1953. *Journal of Historical Sociology*, 12, 3 (1999), 271-301.

- [3](#) A plovdivi eseményekről lásd R. J. Crampton: *A Short History of Modern Bulgaria*. Cambridge - New York, Cambridge University Press, 1987. 176. A pilzeni zavargásokról mind a mai napig a legjobb elemzés Otto Ulc: Pilsen: the unknown revolt. *Problems of Communism*, 14, 3 (1965), 46-49. Az NDK-ban 1953-ban történtek összefoglalója megtalálható Mary Fulbrook: *Anatomy of a Dictatorship: Inside the GDR, 1949-1989*. Oxford - New York: Oxford University Press, 1995. 177-187.
- [4](#) Budapesti Fővárosi Levéltár, Az MSZD Budapesti Bizottságának iratai (a továbbiakban XXXV.95.f.), 2/215ö.e., 54-55.
- [5](#) A politikai háttér megvilágításának legjobb forrása Rainer M. János: *Nagy Imre: Politikai életrajz*. I. kötet. 1896-1953. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 489-542.
- [6](#) Néhány példa található a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban (a továbbiakban PtSZL), a Szakszervezetek Országos Tanácsa irataiban (a továbbiakban XII.2f.), 7/33d./1953; Feljegyzés a kormányprogrammal kapcsolatos üzemi tapasztalatokról, 1... ZML XXXV.57f.2/Agitprop/15 ö.e; Jelentés Nagy Imre országgyűlési beszéde utáni megnyilvánulásokról, 1.
- [7](#) Néhány példát olvadható az alábbi cikkekben: Fordítsunk nagyobb gondot a dolgozók kéréseire. *Futószalag*, 1953. július 4., 2.; Tűrhetetlen körülmények között dolgoznak a vigonyfonoda tépő dolgozói. *Pamut Újság*, 1953. július 9., 3.
- [8](#) Vásárhelyi Miklós: Az első meghiúsított reformkísérlet. *Medvetánc*, 2-3 (1988): 149-205.
- [9](#) Ennek az "utóvédharcnak" az antikommunista Nyugat-Magyarországon alkalmazott módszerét kitűnően illusztrálja Gy.MSMGY.L.X.402f.2/Mezőgazdaság/20ö.e.; Magyar Dolgozók Pártja Sopron Járási Bizottsága, Magyar Dolgozók Pártja Megyei Pártbizottsága Mezőg. Osztály Bognár elvtársnak, Sopron, 1953. aug. 11.; az egyéni gazdálkodók hivatal általi zaklatásáról ad hasznos beszámolót OSA 300/40; tételszám 10105/54, 1-7.
- [10](#) Nem állnak rendelkezésünkre megbízható adatok, de az alábbi irat olyan utalást tartalmaz, mely valószínűleg kicsit alábecsüli e jelenség valódi következményeit: MOL, A Magyar Dolgozók Pártja Központi vezetőségének iratai (a továbbiakban M-KS\_276f.), 65/251ö.e., 147.
- [11](#) Gy.MSMGY.L.X.402f.2/Mezőgazdaság/24ö.e.; a Győri Textilművek patronálási csoport jelentése a páli "Sarló Kalapács" tszcs-ben tett látogatásról, 1953. VII.7, 1.
- [12](#) BFL XXXV.95f.2/215ö.e., 139.
- [13](#) Az 1953-as protektív törvénykezés bevezetéséről lásd Mark Pittaway: *Industrial Workers, Socialist Industrialisation and the State in Hungary, 1948-1958*. PhD-dolgozat, University of Liverpool, 1998. 276.; MOL M-KS-276f.94/593ö.e., 1-4.
- [14](#) MOL M-KS-276f.94/827ö.e., 319-320.
- [15](#) OSA 300/40; tételszám 8083/54, 12.
- [16](#) PtSZL XII.2f.7/4d./1953; Jelentés a kormányprogram utáni bérhelyzetről, 4.; RtSZL XII.2f.7/30d./1953; Levél az Élelmiszeripari Minisztérium Munkaügyi- és Bérfőosztály vezetőjétől a Szakszervezetek Országos Tanácsa Munkabér-osztályának, 1953. október 8., 4.
- [17](#) MOL M-KS-276f.94/743ö.e., 83-89.
- [18](#) A nagy tapasztalatokkal rendelkező szakmunkások speciális béremelésének néhány eleméről lásd PtSZL XII.2f.7/28d./1953; Minisztertanács Bértitkársága: Javaslat az 1954. évben végrehajtandó bérügyi intézkedésekre.
- [19](#) MOL M-KS-276f.94/743ö.e., 58.
- [20](#) PtSZL, Bányaiipari Dolgozók Szakszervezetének iratai (a továbbiakban XII.30f.), 745d./1954; Bányaiipari Dolgozók Szakszervezete Szénbányászati Tröszt bizottságának 1953. évi IV. negyedévi jelentése, 4.

[21](#) Lásd a dokumentumokat in BFL XXXV.95f.4/62ö.e.

[22](#) FML, Az MDP Dunai Vasmű építkezés és Dunapentele (Sztálinváros) Városi Bizottságának iratai (a továbbiakban 17f.), 2/PFO/22ö.e., Kivonat II. A K.V. márciusi határozatával kapcsolatos hangulatról beszámoló, 5-7.; BFL XXXV.95f.2/215ö.e., 139.

[23](#) Gy.MSMGyL., Az MDP Győr Városi Bizottságának iratai (a továbbiakban: X.405f.), 5/117ö.e.; Jegyzőkönyv felvétel 1956. augusztus 21-én az Öntöde és Kovácsológyárban megtartott párt-csúcsbizottsági értekezleten, 2-3.

[24](#) MOL M-KS-276f.94/829ö.e., 90-92.

[25](#) PtSzL XII.30f.922.d./1955; Jelentés: a bérezés egyszerűsítésének és összevonásának levitele, annak eredményei és hibái.

[26](#) Mindez egyértelmű a következő cikkből: Teljesíthetők-e bányaiüzemeinkben a normák? Harc a szénért. *Tatabánya Város Pártbizottságának Lapja*, 1956. november 4., 3.

[27](#) BFL, Az MDP Budapesti IV. kerületi Bizottságának iratai (a továbbiakban: XXXV.176f), 2./158ö.e., 32.

[28](#) FML XXXV.17f.2/8ö.e.; A rendkívüli taggyűlésen felvetett kérdések, 1-10.

[29](#) BFL XXXV.176f.2/154ö.e., 275.

[30](#) BFL XXXV.176f.2/154ö.e., 188.

[31](#) BFL XXXV. 176f.2/154ö.e., 274.

[32](#) MOL M-KS-276f.66/23ö.e., 42-43.

[33](#) MOL M-KS-276f.66/23ö.e., 63.

[34](#) BFL XXXV. 176f.2/149ö.e., 216; BFL XXXV.176.2/149ö.e., 7-8.

[35](#) BFL XXXV.176f.2/147ö.e., 16.

[36](#) ZML, Az MDP Letenye Járási Bizottságának iratai (a továbbiakban: XXXV.61f./), 1/42ö.e.; A lovászi üzem helyzetéről feljegyzések és tájékoztató, 1-2.; ZML XXXV.61f.1/42ö.e.; Nagyaktíva-ülésem készült feljegyzések, 1.

[37](#) BFL XXXV.176f.2/149ö.e., 4.

[38](#) "Régi harcos szemmel látom". *Futószalag*, 1956. szeptember 22., 3.

[39](#) Két vidéki példát ismertet Csomor Erzsébet: *1956 Zalaegerszegen*. Millecentenáriumi Közalapítvány, 2001. 25-33.; Győr-Sopron Megyei Ügyészség, 1957 Tük. 0019. szám. Feljegyzés. In Bana József (szerk.): *Győr 1956 III. Munkástanács-vezetők per a Győri Megyei Bíróság előtt, 1957-1958*. Győr, Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2002. 5-6.

[40](#) Egy példa erre Nagykanizsáról lásd ZML, Az 1956-os Magyar Forradalom és Szabadságharc Gyűjtemény (a továbbiakban XXXII.15f.), 1d.; Zala megyei Ügyészség Zalaegerszeg, 1957. Bül.59/3. szám. "Izgatás büntette miatt Gáti József nagykanizsai lakos elleni bűnügyben a nyomozati iratokat az alábbi vád benyújtásával teszem át", 1-2.

[41](#) Lásd Káhler Frigyes et al. (szerk.): *Sortűzek 1956*. Budapest-Lakitelek, Igazságügyi Minisztérium - Antológia Kiadó, 1993, 2. kiadás.

[42](#) A Tatabányán történtek kitűnő példáját nyújtják a zűrzavaros viszonyoknak, melyek között a forradalmi tanácsokat megválasztották, és annak, hogy ezek a tanácsok miként fejezték ki a tömeg követeléseit. Lásd OSZK Kt. 1956-os Gy.,

Gy.NB.1127/1957, 1d.; Győri megyei bíróság népbírósi tanácsa, Nb.1122/1957.3.sz. Jegyzőkönyv készült a nép demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette miatt. Dr. Klébert Márton és társa ellen indított bűnügyben a győri megyei bíróság népbírósi tanácsa előtt 1957. október 26-napján megtartott nyilvános tárgyalásról, 2-3.

[43](#) Csomor: *1956 Zalaegerszezen*, i. m. 25-28.

[44](#) Átvéve "Halottak - Mosonmagyaróvár Anyakönyvi Hivatal" irataiból, újraközölte Kahler et al. (szerk.): *Sortüzek 1956*, i. m. 61-66.

[45](#) Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete, Oral History Archivum (a továbbiakban 1956-os Intézet, OHA), 449, 5.

[46](#) Néhány ilyen példa: Horváth Sándor: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2004. 172-185.

[47](#) OSZK Kt., 1956-os Gy. Budapest Fővárosi Bíróság Népbírósi Tanácsának anyaga, Kósa Pál és társai (a továbbiakban Bp.NB.4491/74), 3d./4; Budapest Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály, Vizsgáló Osztály. Jegyzőkönyv Kollár József kihallgatásáról. Budapest, 1957. augusztus 1., 1.

[48](#) Hogyan történt? Az ellenforradalom tatabányai napjaiból. *Komárom Megyei Hírlap*, 1957. január 26., 4.

[49](#) ZML, XXXV.15f.1d/B.322/1957; Zala Megyei Ügyészség, Zalaegerszeg, 1957. Bül.59/3. szám. "Izgatás büntette miatt Gáti József nagykanizsai lakos elleni bűnügyben a nyomozati iratokat az alábbi vádirat benyújtásával teszem át", 1.

[50](#) OSZK Kt., 1956-os Gy., Bp. NB. 4491/74, 3d./8; Budapest Fővárosi Bíróság Népbírósi Tanácsa NB.II.8017/1958. LXXXVIII. Jegyzőkönyv készült a szervezkedés és egyéb bűncselekmények miatt Kósa Pál és 32 társa ellen indított büntető ügyben a Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósi Tanácsánál 1959. február 9-én megtartott zárt tárgyalásról, 3.

[51](#) BFL, XXXV.9f.1957/15ö.e., 102.

[52](#) OSZK Kt., 1956-os Gy., Bp. NB.4491/74,2d./3; A Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósi Tanácsa. T.N.B.8017/1956/III. Jegyzőkönyv készült a szervezkedés és egyéb bűncselekmények miatt Kósa Pál és 32 társa ellen indított büntető ügyben a Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósi Tanácsánál 1958. április 30-án megtartott zárt tárgyalásról, 4.

[53](#) OSZKKt. 412/VIIIf.2d. - Esztergom Megyei Bíróság -429/1957- Kovács Imre és társai; B.429/1957/5 szám. Jegyzőkönyv készült a Nép.d.áll.rend.megdönt.ir.mozg.való részv.btte.miatt Kovács Imre és társai ellen indított bűnügyben az Esztergomi Megyei Bíróság Tatabányán bíróságnál 1957. szeptember hó 2. napján tartott zárt tárgyalásról, 3.

[54](#) BFL, XXXV.9f.1957/15ö.e., 102.

[55](#) Pittaway: *Industrial Workers...*, i. m. 347-348.

[56](#) A munkástanácsok első három napjáról: Dobricia Cosic: *7 nap Budapesten - 1956. október 23-30*. Budapest, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1989. 80-82.; Bill Lomax (szerk.): *Worker's Councils in 1956*. New York, Columbia University Press, 1990. 15-17.

[57](#) PtSzL, IX.290f.39ö.e., 1-2.

[58](#) The Workers Council in the Ganz Wagon and Machine Factory. In Lomax (ed.): *Worker's Councils in 1956*, i. m. 51.

[59](#) PtSzL, IX.290f.37ö.e., 95, 107.

[60](#) OSZK Kt. 1956-os Gy., Bp. NB.4491/74,3d./8; Budapesti Fővárosi Népbírósi Tanácsa NB.II.8017/1958. szám. L. Jegyzőkönyv készült a szervezkedés és egyéb bűncselekmények miatt Kósa Pál és 29 társa ellen indított büntető ügyben a

Budapesti Fővárosi Bíróság Népbíróvási Tanácsánál 1958. október 13-án megtartott zárt tárgyalásról, 11.

[61](#) OSZK Kt., 1956-os Gy., Bp.NB.4491/74, 2d./6; B.M. Budapesti Rendőrfőkapitányság Pol. Nyom. Oszt. Vizsg. Alosztálya. Jegyzőkönyv Sohonyai János gyanúsított kihallgatásáról. Budapest, 1957. augusztus 15-én, 4.

[62](#) OSZK Kt. 1956-os Gy., Bp.NB.4491/74.3d/5; Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Alosztály Vizsgálati Alosztály. Jegyzőkönyv, Budapest, 1957. június 10-én, 3.

[63](#) PtSzL, IX.290f./52ö.e., 5-20.

[64](#) ZML, XXXV.15f.2d./B.833/1957; A zalaegerszegi megyei bíróság. B.833/1957.6. szám. Jegyzőkönyv készült a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés és egyéb bűntettek miatt Mecséri József ellen indított bűnügyben a zalaegerszegi megyei bíróságnál Zalaegerszegen 1958. január 14-én megtartott nyilvános tárgyalásról, 1-6.

[65](#) Columbia University Libraries, Rare Book & Manuscript Library, Bakhmeteff Archive (a továbbiakban CUL RB&ML, BAR), Hungarian Refugees Project (a továbbiakban CURPH), Box 16., Interview No. 524, 5-6.

[66](#) OSZK Kt., 412/VIIIf.7d.-Komárom Megyei Tanács, Titkárság; Várgesztes községi tanács V.B. szám. Az 1956. évi október 23.-utáni események megörökítése, 1-7.

[67](#) OSZK Kt. 412/VIIIf.7d. Komárom Megyei Tanács, Titkárság; Vértesszöllős községi tanács V.B.-tól. 572/1957. szám. Tárgy: 1957. október 23-i és az azt követő ellenforradalmi cselekmény leírása, 1.

[68](#) ZML, XXXVII.15f.2d./B.1003/1957; A zalaegerszegi megyei bíróság. B.1003/1957-6.szám. A Népköztársaság Nevében! A zalaegerszegi megyei bíróság Zalaegerszegen 1958. január 28. és 29. napján nem nyilvánosan megtartott tárgyaláson meghozta következő ítéletét, 5.

[69](#) OSZK Kt., 412.VIIIf.2d.-Esztergom Megyei Bíróság-429/1957-Kovács Imre és társai; B.429/1957/5 szám. Jegyzőkönyv készült a Nép.d.áll.rend.megdönt.való részv.btte miatt Kovács Imre és társai ellen indított bűnügyben az Esztergomi Megyei Bíróság Tatabányán bíróságnál 1957. évi szeptember hó 2. napján tartott zárt tárgyalásról, 3.

[70](#) MOL M-KS-288f.21/1958/22ö.e., 241.

[71](#) 1956-os Intézet, OHA 484, 44.

[72](#) 1956-os Intézet, OHA 449, 21.

[73](#) PtSzL, IX.290f/38ö.e., 10-12.

[74](#) BFL, XXXV.9f.1957/15ö.e., 104

[75](#) PtSzL, IX290f./31ö.e., 5.

[76](#) "A Kádár-kormány első, a munkástanácsokra vonatkozó rendelete". In Lomax (szerk.): *Worker's Councils in 1956*, i. m. 97.

[77](#) Rainer: "Helyi politikai szerveződés 1956-ban", i. m. 107.

[78](#) PtSzL, IX.290f./31ö.e., 5-8. Nagy Balázs: Budapest 1956: The Central Workers' Council. In Bill Lomax (szerk.): *Eyewitnesses in Hungary*. Nottingham, Spokesman, 1980. 165-181.; Sebestyén Miklós, Tóke Ferenc és Rácz Sándor visszaemlékezései in Kemény István - Bill Lomax (szerk.): *Magyar munkástanácsok 1956-ban*. Párizs, Magyar Füzetek, 1986. 160-167, 167-189, 217-239.

[79](#) BFL, XXXV.1f.1957/29ö.e., 24-26; PtSzL, IX.290f./31ö.e., 138-143.

[80](#) PtSzL, IX.290f./31ö.e., 172-184.

[81](#) A Nagy-Budapesti Központi Munkástanács felszámolásáról lásd Bill Lomax: *Hungary 1956*. London, Allison and Busby, 1976. 165-169; BFL, XXXV.1f.1957/29.ö.e., 24-85.

[82](#) Kajári (szerk.): *Rendőrségi napi jelentések*, i. m. I. 383-384, 415, 432, 467, 478-479, 505.; MOL M-KS-288f.25/1957/7ö.e., 135.

[83](#) FML, XXXV.19f.1957/14ö.e.; B.M. Fejér megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Főosztálya Feljegyzés, 2.; MOL M-KS-288f.25/1957/7ö.e., 75; MOL M-KS-288f.25/1957/8ö.e., 152.; Lomax: *Hungary 1956*, i. m. 168-169.

[84](#) BFL, XXXV.1f.1957/42ö.e., 121.

[85](#) BFL, XXXV.1f.1956-7/41ö.e., 160; BFL, XXXV. 1f.1956-7/41ö.e., 170; BFL XXXV.1f.1956-7/41ö.e., 23.

[86](#) BFL, XXXV.1f.1957/43ö.e., 16-17.

[87](#) FML, Az MSZMP Fejér Megyei Bizottságának iratai (a továbbiakban XXXV.9f./1957/14ö.e.), B.M. Fejér Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya, 2.

[88](#) BFL, XXXV.1f.1957/45ö.e., 243.

[89](#) BFL, XXXV.1f.1957/46ö.e., 46.

[90](#) ZML, XXXV.1f.1958/12ö.e.; A tapasztalatok összefoglalása, 12.

[91](#) ZML, XXXV.1f.1958/12ö.e.; Feljegyzés a Zalaegerszegi Ruhagyár pártszervezetének agitációs munkájáról, 5-6.

[92](#) MOL M-KS-288f.23/1957/34ö.e., 34.

[93](#) MOL M-Ks-288f.23/1957/34ö.e., 34.

[94](#) MOL M-KS-288f.21/1958/20ö.e., 252-253.

[95](#) ZML, XXXV.1f.1958/12ö.e.; Feljegyzés a Zalaegerszegi Ruhagyár pártszervezetének agitációs munkájáról, 25-26.

[96](#) BFL, XXXV.1f.1958/42ö.e., 49-52.

[97](#) MOL M-KS-288f.21/1958/20ö.e., 250.